

BŁAŻEJ SZOSTEK

JAK TO JEST Z PRZEMOCĄ WOBEC DZIECI? WYBRANE FORMY I SKUTKI DYSFUNKCJI W RODZINIE – RYS PROBLEMATYKI

*How is this violence against children? Selected forms
and effects of family dysfunction – basic issues*

Dzieciństwo jest to etap życia, w czasie którego dziecko uczy się wszystkich podstawowych umiejętności interpersonalnych. To w tym okresie dziecko jest najbardziej podatne na wszelkie bodźce, sugestie, wzory postępowania. Dzieci czerpią wzorce zachowania od swoich rodziców, dlatego tak ważne jest, aby dostarczali oni odpowiednich przykładów zachowań, które w przyszłości pomogą potomstwu podejmować właściwe decyzje życiowe. Niestety nie zawsze tak się dzieje. Część dzieci w ciągu swojego życia doświadcza przemocy ze strony dorosłych, a w rodzinie, w której powinno dojrzewać, znajduje źródło utrapień i trosk, które powodują, że jego dorastanie się zaburza.

Celem artykułu jest wskazanie różnorodnych form przemocy względem dziecka oraz przybliżenie czytelnikowi związku przemocy i anomalii w rodzinie pochodzenia z negatywnym doświadczeniem świata przez młodego człowieka, któremu przyszło w takiej rodzinie wzrastać.

Niniejszy artykuł zawierał będzie trzy części. W pierwszej zostanie opisana rodzina w kontekście przyczyn i skutków dysfunkcji, które mogą ją dotknąć. Szczególna uwaga zostanie poświęcona rodzinie alkoholowej oraz rodzinie z zaburzoną więzią emocjonalną między jej członkami. W drugiej części szczególny akcent zostanie położony na przemoc wobec dzieci (fizyczną, seksualną i psychiczną). Zostanie naszkicowana specyfika każdej z wymienionych oraz skutki,

jakie może wywołać. Ostatnia – trzecia część będzie próbą opisaną rodziny niepełnej jako środowiska niesprzyjającego wzrostowi emocjonalnemu dziecka.

Na gruncie polskim po przemianach ustrojowych do czasów obecnych pojawiło się wiele opracowań dotyczących problematyki przemocy wobec dzieci oraz dysfunkcji rodzinnych, które powodują zaburzenia rozwoju dzieci. Wspomniane opracowania to pozycje z różnych dziedzin nauki, a szczególnie z zakresu pedagogiki, psychologii oraz socjologii. Niniejsze opracowanie będzie czerpać z osiągnięć każdej z tych nauk¹.

1. Rodzina dysfunkcyjna jako anomalia naszych czasów

Rodzina stanowi podstawowe i naturalne środowisko, w którym człowiek przychodzi na świat, rozwija się i dorasta, w którym uczy się bliskich kontaktów z innymi ludźmi. To także środowisko, w którym zdobywa elementarną wiedzę, kształtuje i doskonali swoje umiejętności, wzorce zachowań, sposoby przeżywania świata i umiejętność przystosowania do środowiska.

Rodzina jako instytucja jest istotna dla prawidłowego rozwoju dziecka oraz funkcjonowania społeczeństwa, ponieważ jest ona najmniejszym jego budulcem. Dlatego ważne jest, aby rodzina miała odpowiedni wpływ na młodych ludzi, którzy są przyszłością społeczeństwa. Brak właściwych wzorców, przemoc, zaniedbywanie czy

¹ Wśród najważniejszych publikacji dotyczących konsekwencji przemocy w rodzinie warto wymienić: W. Badura-Madej, A. Dobrzyńska-Masterhazy, *Przemoc w rodzinie*, Kraków 2000; R.C. Carson, J. N. Butcher, S. Mineka, *Psychologia zaburzeń*, Gdańsk 2003; J.L. Herman, *Przemoc, uraz psychiczny i powrót do stanu równowagi*, Gdańsk 2007; Z. Juczyński, N. Ogińska-Bulik, *Pomiar zaburzeń po stresie traumatycznym – polska wersja Zrewidowanej Skali Wpływu Zdarzeń*, „Psychiatria”, t. 6, nr 1, 2009, s. 15-25; N. Ogińska-Bulik, *Pozytywne skutki doświadczeń traumatycznych, czyli kiedy łzy zamieniają się w perły*, Warszawa 2013; N. Ogińska-Bulik, Z. Juczyński, *Rozwój potraumatyczny – charakterystyka i pomiar*, „Psychiatria”, t. 7, nr 4, 2010, s. 129-142; J. Szymańczak, *Przemoc w rodzinie. Zarys problematyki. Raport nr 181*, Warszawa 2000; J. Tarnowski, *Kara cielesna w świetle Biblii*, w: red. J. Bińczycka, *Bici biją*, Warszawa 2001.

brak odpowiedzialności rodzicielskiej może prowadzić do zachowań patologicznych przyszłych dorosłych. Każda rodzina ma swoje codzienne problemy, niektóre bardziej znaczące, inne mniej, jednak wszystkie je należy rozwiązać. Rodziny, które radzą sobie z problemami, kierując się dobrem rodziny i chęcią wypełnienia powierzonych funkcji, nazywamy rodzinami funkcjonalnymi. Natomiast rodziny, mające problem z wypełnieniem przypisanych im funkcji bądź niepotrafiące ich wypełnić, nazywamy rodzinami dysfunkcjonalnymi². „Pojęcie dysfunkcji sięga do istoty niedoskonałości rodziny”³. Jest to zatem system, charakteryzujący się relacjami członków prowadzącymi do niezaspokojenia ich podstawowych potrzeb. Skutkuje to również wykorzystywaniem i nadużywaniem poszczególnych członków rodziny, nieprzestrzeganiem praw osobistych jednostki oraz przerzuceniem odpowiedzialności za rodzinę na innych. Taka sytuacja jest źródłem niepokoju i strachu nie tylko u dzieci, ale także u jej dorosłych członków. Dysfunkcja w rodzinie nie zawsze jest spowodowana czynnikami, nad którymi dorośli mają kontrolę, mowa tu choćby o czynniku ekonomicznym lub chorobowym. Jednakże zdarza się, że upośledzenie jednej z funkcji (dysfunkcja częściowa) prowadzi do dysfunkcji kolejnych, co z kolei prowadzi do zaburzenia wszystkich funkcji rodziny. To zjawisko nazywamy dysfunkcją całkowitą⁴. W rodzinie dysfunkcyjnej zaburzona jest komunikacja między jej członkami, to z kolei wpływa na dysfunkcyjne kształtowanie się obrazu własnej osoby i poczucia wartości poszczególnych członków systemu rodzinnego. Dzieci w takich rodzinach często doświadczają wstydu, będącego skutkiem zaniedbywania ich przez rodziców. Rodzina dysfunkcyjna nie potrafi rozwiązywać kryzysów rozwojowych jej członków, brakuje w niej poczucia bezpieczeństwa

² S. Kawula, *Rodzina o skumulowanych czynnikach patogennych*, w: red. S. Kawula, J. Brągiel, A. Janke, *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Toruń 1998, s. 129.

³ B. Kołodziej, *Patologia życia rodzinnego i jej konsekwencje dla wzrostu i wychowania dziecka*, „Nauczyciel i Szkoła”, 3-4 (2003), s. 81.

⁴ A. Kwitok, *Przemoc w rodzinie jako źródło zachowań agresywnych młodzieży*, Katowice 2007, s. 30.

i jasnego określenia norm i wartości. Rodzice nie potrafią prawidłowo pełnić swojej władzy rodzicielskiej.

Kiedy bliżej przyjrzeć się takiej rodzinie, można w niej zauważyć, że poszczególni członkowie:

1. Zaprzeczają swoim problemom. W ten sposób nigdy nie dochodzi do ich rozwiązania. W takich rodzinach zaprzecza się także pięciu potencjałom człowieka: uczuciom, spostrzeżeniom, myślom, dążeniom i wyobrażeniom.
2. Brak w nich intymności.
3. Zakorzenieni są we wstydzie (dzieci wstydzi się swojej rodziny).
4. Mają utrwalone, zamrożone, sztywne role.
5. Brakuje im granic. Poszczególne osoby czują się tak, jak inni członkowie rodziny.
6. Ich członkowie nie mogą zaspokoić swoich indywidualnych potrzeb. Są one odkładane, aby umożliwić zaspokojenie potrzeb systemu.
7. System komunikacji polega na otwartym konflikcie albo na zgodzie na to, żeby nie było zgody. Rzadko dochodzi tam do prawdziwego kontaktu.
8. Indywidualne różnice są poświęcane dla potrzeb systemu. Jednostka istnieje dla rodziny. Taką rodzinę trudno jest opuścić.
9. Zasady są sztywne i nie zmieniają się. Takimi zasadami są na ogół kontrola, perfekcjonizm i oskarżanie.
10. Jawne tajemnice są częścią kłamstw, które trzymają rodzinę w zamrożonym stanie. Tajemnice te każdy zna i udaje, że o niczym nie wie.
11. Zaprzeczanie konfliktom i frustracji tworzy sytuację, w której każdy chce osiągnąć swoje cele siłą woli. Daje to iluzję radzenia sobie z problemem.
12. Ich członkowie odrzucają granice własnej osoby dla podtrzymania systemu rodziny. Jest to równoznaczne z odrzuceniem własnej tożsamości⁵.

⁵ J. Bradshaw, *Zrozumieć rodzinę. Rewelacyjna droga odnalezienia samego siebie*, Warszawa 1998, s. 74.

Rodzina jako grupa społeczna nie jest wspólnotą członków funkcjonujących w izolacji od szerszego układu społecznego, zamkniętą na wpływy zewnętrznych uwarunkowań aksjologicznych, społecznych i ekonomicznych. Dlatego też przyczyny dysfunkcjonalności rodziny należy doszukiwać się w dwóch grupach uwarunkowań.

Pierwsza grupa przyczyn związana jest ze zjawiskami makrostruktury społecznej. Należą do nich: bezrobocie, kryzys gospodarczy państwa, atomizacja życia społecznego, niski poziom ekonomiczny społeczeństwa, konflikty społeczne, niski poziom kultury pedagogicznej społeczeństwa, degradacja wartości społecznych, migracja ludności w społeczeństwie, wzrost tolerancji i dewaluacji norm społecznych, przenikanie wzorów zachowań, często niekorzystnych, z państw Europy Zachodniej i Stanów Zjednoczonych. Do przyczyn dysfunkcjonalności tkwiących w środowisku rodzinnym należy zaliczyć także: niewydolność opiekuńczo-wychowawczą rodziny, konflikty w rodzinie, alkoholizm jednego bądź obojga rodziców, uzależnienie narkotykowe u rodziców, niska kultura pedagogiczna rodziców, ubóstwo materialne rodziny, przestępczość rodziców, rozbitcie struktury rodzinnej, rozluźnienie bądź brak więzi emocjonalnej w rodzinie, traumatyczna atmosfera życia domowego, negatywne postawy rodzicielskie i cechy osobowe rodziców⁶.

Niestety w Polsce przyjęło się myślenie, że określenie rodziny dysfunkcyjnej to przede wszystkim synonim rodzin biednych, gdzie istnieje nędza. Jest to błędne przekonanie. W badaniach przeprowadzonych na grupie 325 sprawców przemocy ponad połowa miała dobrą lub bardzo dobrą sytuację finansową i bytową (57,8%). Podobnie było z sytuacją zawodową. W tej samej grupie badawczej 74,4% sprawców przemocy miało dobrą lub bardzo dobrą pracę⁷.

Przyglądając się typom rodzin dysfunkcyjnych, na pierwszy plan wysuwają się rodziny, w których występują zjawiska alkoholizmu,

⁶ H. Cudak, *Dysfunkcje rodziny i jej zagrożenia opiekuńczo-wychowawcze*, „Pedagogika Rodziny” nr 1 (2)/2011, s. 9.

⁷ D. Rode, *Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie. Charakterystyka sprawców*, Katowice 2010, s. 340-344.

przestępczości, braku obojga czy jednego z rodziców, tzw. rodziny niepełne oraz rodziny, w których brakuje dojrzałej miłości i gdzie występuje zaburzenie więzi emocjonalnej⁸.

Rodziny z problemem alkoholowym to te, gdzie przynajmniej jeden jej członek jest uzależniony. W takiej rodzinie widoczne są niepokojące prawidłowości, do których można zaliczyć, między innymi, odwrócenie ról i zaburzenia poczucia własnej wartości.

Odwrócenie ról jest wynikiem uwikłania partnera osoby pijącej w problem picia, np. kiedy mąż jest alkoholikiem, większość jego obowiązków i funkcji spoczywa na żonie, matce. Ponadto matka często obciąża dzieci obowiązkami, które nie leżą w ich kompetencji. Prowadzi to do brania na siebie nadmiernej odpowiedzialności przez dzieci, co w konsekwencji powoduje niedoświadczanie beztronski dzieciństwa⁹.

Zaburzenia poczucia własnej wartości wiążą się z tym, że członkowie takiej rodziny często nie akceptują siebie. Mają zaburzone postrzeganie zarówno własnej osoby, jak i swoich problemów. W rodzinie alkoholików normalne i powszechne stają się takie emocje, jak: wstyd, żal, złość, lęk, poczucie winy i krzywdy. Pojawia się także agresja¹⁰.

W rodzinach, gdzie dominuje zaburzenie więzi emocjonalnej, dysfunkcja może przybierać różne postacie. Od rozluźnienia więzi uczuciowych między członkami rodziny, poprzez obojętność emocjonalną między rodzicami czy rodzicami i dzieckiem, aż do zaniku więzi emocjonalnych, przechodzącego często do negatywnych i wrogich stosunków emocjonalnych w rodzinie. Doświadczenie chłodu emocjonalnego i wrogość przejawia się często w rodzinach o różnych obszarach dysfunkcjonalności. Rodzice w zaburzonym środowisku rodzinnym, choć mogą starać się stwarzać pozory dbałości opiekuńczej i wychowawczej o dziecko, jednocześnie swym negatywnym

⁸ Zob. A. Kwitok, *Przemoc w rodzinie jako źródło zachowań agresywnych młodzieży*, dz. cyt., s. 37.

⁹ Tamże, s. 38.

¹⁰ Tamże.

zachowaniem i stosunkiem emocjonalnym izolują się od siebie, nie zauważając problemów życiowych dziecka. Rodziny dysfunkcyjne z pogranicza patologii społecznej przejawiają często negatywne stosunki emocjonalne w postaci odrzucenia dziecka, jawnego demonstrowania wobec niego wrogich uczuć, okazywania mu dezaprobaty, krytykowania jego działań, stosowania zbyt surowych kar, a nawet psychicznej i fizycznej przemocy¹¹. Takie rodziny to także te, gdzie poszczególni członkowie ukrywają swoją dysfunkcję pod pozorami powodzenia finansowego rodziny. W takich systemach rodzinnych dzieci posiadają „wszystko”. Kosztowne prezenty mają za zadanie wynagrodzić dziecku brak czasu dla niego lub niechęć dorosłych do wspólnego spędzania czasu, co w konsekwencji prowadzi do nieefektywnej komunikacji z dzieckiem¹². Jest to efekt błędnego koła, który sprzyja powstawaniu oraz nasilaniu się tendencji do zachowań patologicznych.

Błędnę koło w stosunkach między rodzicami a dziećmi to sytuacja, w której dziecko czuje się niechciane, odrzucone przez własnych rodziców. W celu zwrócenia ich uwagi dziecko wykorzystuje zachowania powodujące naganną reakcję rodziców, czyli karę. Prowadzi to do wrogości obydwu ze stron¹³.

Dorosłych pochodzących z rodzin patologicznych często określa się mianem DDD, czyli Dorosłe Dzieci z rodzin Dysfunkcyjnych. Takie osoby „chcąc oswoić zaburzoną przeszłość, prezentują zachowania, których korzenie tkwią w dzieciństwie i które utrudniają im szczęśliwe życie oraz bliskie relacje z innymi ludźmi”¹⁴.

W przypadku rodzin dysfunkcyjnych prawdziwe jest wyrażenie, że: „Dysfunkcjonalne rodziny nie zdają sobie sprawy z tego, że są dysfunkcjonalne”¹⁵.

¹¹ H. Cudak, *Dysfunkcje rodziny i jej zagrożenia opiekuńczo-wychowawcze*, dz. cyt., s. 10-11.

¹² Tamże, s. 46.

¹³ M. Dymek, *Patologie zachowań społecznych*, Radom 2000, s. 81.

¹⁴ W. Sztander, *Poza kontrolą*, Warszawa 1993, s. 56-72.

¹⁵ J. Conway, *Dorosłe dzieci rozwiedzionych rodziców*, Warszawa 1997, s. 81.

2. Przemoc w rodzinie

„Złe traktowanie dzieci jest zjawiskiem towarzyszącym ludzkości od jej najwcześniejszych momentów. Im dalej sięgamy w historię, tym częściej spotykamy drastyczne formy niedostatecznej opieki nad dziećmi i troski o nie, przypadki zabijania ich, porzucania, bicia, dręczenia i seksualnego wykorzystywania”¹⁶. Mimo że problem przemocy wobec dzieci posiada bardzo długą i bogatą historię, to dopiero w 1962 roku pojawiły się pierwsze prace dotyczące tego zagadnienia. Wcześniej problem maltretowania dzieci był uważany za zwykły przejaw funkcjonowania rodziny, ponieważ występował dosyć często i był aprobowany społecznie i kulturowo¹⁷. W 1962 roku przemoc wobec dzieci była rozumiana jedynie jako przemoc fizyczna, powodująca trwałe uszkodzenie ciała bądź śmierć. Dopiero w 1974 roku Kongres Stanów Zjednoczonych podpisał ustawę o zapobieganiu maltretowaniu dzieci i ich leczeniu (Child Abuse Prevention and Treatment Act), gdzie definicja przemocy wobec dzieci była poszerzona o przemoc psychiczną, zaniedbania i nadużycia, które są szkodliwe dla zdrowia i dobra dziecka¹⁸. Obecnie definicja przemocy wobec dziecka jest jeszcze dokładniejsza. Zakłada, iż dziecko, będące świadkiem przemocy wobec innego członka rodziny, jest również dzieckiem krzywdzonym. Wynika to z faktu, iż objawy prezentowane przez dziecko po takiego rodzaju incydencie są bardzo podobne do objawów ofiary¹⁹. I. Pospiszyl w swojej definicji przemocy bierze pod uwagę nie tylko akt przemocy czy jego skutki, ale również intencje. Według niej przemoc to „wszelkie nieprzypadkowe akty godzące w osobistą wolność jednostki lub przyczyniające się do fizycznej, a także psychicznej szkody, wykraczające poza społeczne zasady wzajemnych relacji”²⁰.

¹⁶ E. Jarosz, *Zjawisko przemocy wobec dzieci jako problem społeczny*, w: *Chowanna*, t. 2, Katowice 1995, s. 15.

¹⁷ J. Brągiel, *Zrozumieć dziecko skrzywdzone*, Opole 1996, s. 16.

¹⁸ Tamże, s. 12.

¹⁹ A. Kwitok, *Przemoc w rodzinie jako źródło zachowani agresywnych młodzieży*, dz. cyt., s. 85.

²⁰ I. Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie*, Warszawa 1994, s. 14.

Obecnie przyjmujemy następujące formy przemocy wobec nieletnich:

- przemoc emocjonalną (psychiczną);
- zaniedbywanie zarówno fizyczne, jak i emocjonalne;
- przemoc fizyczną;
- przemoc seksualną.

Emocjonalne krzywdzenie dziecka czy używanie wobec niego przemocy psychicznej jest według ekspertów najtrudniejszym do zdefiniowania typem maltretowania. Według niektórych naukowców prawie wszyscy rodzice w którymś momencie życia znęcają się emocjonalnie nad dzieckiem. Komunikaty, które wysyłają dziecku, nie muszą mieć zabarwienia krzywdzącego, lecz taka jest ich wymowa. Rodzice uczą dziecko, by zawsze mówiło prawdę, jednak w pewnym momencie życia np. matka mówi do niego, żeby nie mówiło tacie, że sobie coś kupiła²¹.

Przemoc psychiczną można podzielić na aktywną i bierną. Zachowania aktywne obejmują różnorodne formy agresji werbalnej i wrogości wobec dziecka lub działania takie, jak np.: straszenie, wyřęczanie dziecka, zastępowanie jego aktywności własną, nadmierna kontrola, sprzeczne komunikaty i działania, brak poszanowania godności i prywatności dziecka oraz jego deprawowanie. Do zachowań biernych zaliczamy zaniedbywania emocjonalne, psychiczne, takie jak: unikanie kontaktu z dzieckiem, odrzucenie, izolacja i ignorowanie²². Przyczyn nieświadomości rodziców w stosowaniu nieumyślnej przemocy psychicznej wobec dziecka można doszukiwać się w braku elementarnej wiedzy z zakresu psychiki człowieka. Winna może być także nikła kultura osobista w stosunkach międzypokoleniowych. Rodzice często nie wiedzą, jak bardzo krzywdzą własne dziecko, wyrażając się o nim w sposób nieprzychylny. Słowa to potężna broń, która może zaważyć zarówno na dojrzewaniu, jak i dorosłości dziecka.

²¹ J. Brągiel, *Zrozumieć dziecko skrzywdzone*, dz. cyt., s. 88.

²² D. Iwaniec, J. Szmagałski, *Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich*, Warszawa 2002, s. 154.

Pojedyncze słowa, które są wypowiedziane w wyjątkowych sytuacjach, nie mają większego wpływu na osobowość dziecka. Jednak jeśli będą one częste i stale się powtarzające, mogą zniszczyć pozytywny obraz własnego ja u dziecka. S. Forward w książce „Toksyczni rodzice” wymieniła dwa typy rodziców nadużywających słów. Pierwszy typ bezpośrednio atakuje swoje dzieci, poniżając je wyzwiskami i obelgami. Drugi obraża dzieci w sposób „wyrafinowany”, ukrywając upokorzenie pod maską humoru i żartu. Przypominanie dziecku przykrych wydarzeń z przeszłości czy jego złego zachowania (za które poniosło już karę), również zalicza się do przemocy psychicznej. Rodzice zapominają, iż kara likwiduje winę. Przypominając dziecku ponownie jego błęd, za który już odpokutowało, sprawiają, iż dziecko przestaje widzieć jakąkolwiek możliwość zadośćuczynienia²³. Maltretowanie psychiczne nie pozostawia cielesnych oznak, takich jak siniaki, urazy, złamania. Jednak pozostawione ślady w postaci strachu, poczucia brak miłości, chęci zemsty są trwalsze. Istnieje wiele skutków przemocy psychicznej, zarówno somatycznych, jak i emocjonalnych, behawioralnych i poznawczych. Część z nich jest bezpośrednia, a część pojawia się nawet po latach.

Kolejny rodzaj przemocy psychicznej wobec dziecka to zaniedbywanie. Definicji zaniedbywania jest wiele, jak zawsze w przypadku zagadnień z pogranicza wielu nauk. W 1964 roku E. G. Meier w jednej ze swoich prac napisał, że warunki, w których rodzice dopuszczają się zaniedbań wobec dzieci, są różnorodne. Najczęściej bierze się pod uwagę takie okoliczności, jak: nieodpowiednia opieka fizyczna, medyczna (lub jej zupełny brak), krzywdzące traktowanie, wykorzystywanie dziecka jako siłę roboczą, brak edukacji, wystawianie dziecka na wpływy niemoralne i kryminalne²⁴. Definicja zaniedbywania dziecka jest zależna od kultury i norm danego społeczeństwa. Zachowania karalne w jednych krajach, np. w Norwegii, mogą być

²³ S. Forward, C. Buck, *Toksyczni Rodzice. Jak się uwolnić od bolesnej spuścizny i rozpocząć nowe życie*, Warszawa 2011, za: R. Grochocińska R., *Przemoc wobec dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym*, Gdańsk 1999, s. 41-42.

²⁴ J. Brągiel, *Zrozumieć dziecko skrzywdzone*, dz. cyt., s. 65.

legalne i społecznie aprobowane w innych. Każde państwo posiada swoje standardy powinności rodziców wobec dziecka, decydujące o sposobie rozpatrywania zaniedbania²⁵. Według N. Polansky'ego i C. Hally'ego, definicja zaniedbywanego dziecka z perspektywy problemów natury prawnej i socjalnej brzmi następująco: „Zanie-dbywanie dziecka może być definiowane jako warunek, w którym opiekun odpowiedzialny za dziecko albo celowo, albo poprzez nad-zwyczajny brak uwagi pozwala, aby dziecko doświadczało cierpie-nia, które może mu się przydarzyć, i nie udaje mu się albo z innych powodów nie dostarcza jednego lub dwóch składników popularnie uważanych za podstawowe dla rozwoju fizycznego, intelektualnego, emocjonalnego i wychowania”²⁶. W 1960 roku lekarz V. Fontana przyjechał do jednego z nowojorskich szpitali dziecięcych. Natrafił tam na wiele dzieci noszących znamiona przemocy fizycznej. Wiele wykazywało też oznaki zaniedbywania. Podczas obchodu po od-dziale widział „pustookie dzieci patrzące w ścianę, które nie mogły odpowiedzieć na przyjacielski dotyk. Dzieci śmiertelnie odwodnione, ze stanami zapalnymi, nigdy nieleczonymi zakażeniami, zawszone, posiniaczone, których oczy były wielkie i zapadnięte. Małe dzieci prawie nieumiejące mówić, posługujące się dziwnym językiem gar-dłowym, karmione niewłaściwie, sprawiające wrażenie zagubionych psychicznie, które nigdy się nie śmiały i rzadko płakały”²⁷. Jak widać, oznak zaniedbywania jest dużo. Mimo to w niektórych przypadkach ciężko wykazać, że dane dziecko jest zaniedbywane. Amerykań-skie Stowarzyszenie Humanitarne opracowało syndrom nazwany NFFT (the non organic failure to thrive syndrome), który pozwala na stwierdzenie zaniedbywania na podstawie trzech następujących

²⁵ D. Iwaniec, J. Szmagalski, *Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjo-nalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich*, dz. cyt., s. 157.

²⁶ N. Polansky, C. Hally, N.A. Polansky, *Profile of Neglect: A Survey of the State of Knowledge of Child Negelct*, Washington 1975, s. 5, za: J. Brągiel, *Zaniedbanie dziecka w rodzinie*, „Roczniki Socjologii Rodziny” t. 10 (1998), s. 278.

²⁷ V. Fontana, *Somewhere a Child is Crying*, New York 1976, s. 20, za: J. Brągiel, *Zaniedbanie dziecka w rodzinie*, „Roczniki Socjologii Rodziny” t. 10 (1998), s. 279.

objawów: pięcioprocentowy spadek wagi i wzrostu dziecka poniżej normy; fakt, że dziecko było kiedyś normalne; oznaki opóźnienia w psychomotorycznym rozwoju dziecka²⁸.

Jednak symptomy zaniedbywania są też inne i zależne od wieku dziecka. Takimi oznakami są: w wieku niemowlęcym słabe napięcie mięśni, nieumiejętność podtrzymania własnego ciała u starszych dzieci, niechęć do nawiązywania kontaktu wzrokowego oraz brak reakcji emocjonalnych jako sygnału potrzeb. W momencie pójścia do szkoły sytuacja się pogarsza. Uspołecznienie dziecka zaniedbywanego jest dużo trudniejsze niż w przypadku dzieci zadbanych. Opóźniony rozwój mowy w wieku niemowlęcym i przedszkolnym prowadzi do słabej komunikacji z innymi dziećmi, a w rezultacie do odosobnienia, izolowania się i przebywania w grupie dzieci z podobnymi problemami. Dorastające dziecko, stając się nastolatkiem, pragnie natychmiastowego usamodzielnienia. Przybiera to postać ucieczek z domu, wczesnej inicjacji seksualnej oraz kontaktów z grupami przestępczymi w celu łatwego i szybkiego zarobku. Decyzje podejmowane przez zaniedbywanych nastolatków często kończą się w sądzie bądź na porodowce, co zwiększa prawdopodobieństwo powielania wzorów z własnego dzieciństwa w stosunku do swoich dzieci²⁹.

Nierzadko dzieci doznają w domu także przemocy fizycznej. Istnieje wiele definicji przemocy fizycznej. Niektóre z nich nastawione są na intencje sprawcy, inne na drastyczne skutki przemocy³⁰. Według I. Pospiszyl przemoc fizyczna występuje w formie zarówno czynnej, jak i biernej. Przemoc czynna obejmuje takie formy, jak np. bicie, kopanie, zmuszanie do uwłaczających czynów oraz akty świadczące o brutalności i pomysłowości sprawcy – oparzenia, rany cięte, szarpane czy duszenie. Przemoc fizyczna bierna odnosi się do zakazów, np. zakaz wychodzenia z domu, mówienia, załatwiania swoich po-

²⁸ J. Brągiel, *Zrozumieć dziecko krzywdzone*, dz. cyt., s. 67.

²⁹ D. Iwaniec, J. Szmagałski, *Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich*, dz. cyt., s. 157-159.

³⁰ Tamże, s. 159-160.

trzeb fizjologicznych³¹. Przemoc fizyczną można również podzielić na bezpośrednią lub pośrednią formę zachowań napastliwych bądź destrukcyjnych. Zachowania napastliwe skierowane są na określoną osobę bądź grupę i mają na celu zadanie bólu, wywołanie uczucia strachu lub wyrządzenia innej krzywdy. Są to uderzanie, przedrzeźnianie, plucie, gryzienie czy też rzucanie przedmiotami martwymi. Zachowania destrukcyjne obierają za cel przedmioty i rzeczy, które wskutek użytej siły ulegają uszkodzeniu bądź zniszczeniu³². Przemoc fizyczna podobnie jak przemoc emocjonalna pozostawia ślady nie tylko na ciele osoby, która jej doświadcza, ale również w jej psychice. Przemoc fizyczna najczęściej idzie w parze z przemocą psychiczną.

Specyficzną formą przemocy fizycznej jest przemoc seksualna. Jest ona często traktowana jako temat tabu, ukrywana jako wstydlivy sekret rodziny, co w konsekwencji utrudnia jej wykrycie organom ścigania oraz nawet bliskiej rodzinie. Dzieci czy dorośli, ujawniający informacje, że są lub byli w przeszłości wykorzystywani do zaspokojenia seksualnych potrzeb osób dorosłych, często są traktowani jako kłamcy albo przypisuje się im konfabulacje³³. W niektórych definicjach nadużycie seksualne względem dzieci definiuje się jako wciągnięcie dziecka w strefę aktywności seksualnej, nieadekwatnej do jego etapu rozwojowego, w strefę działań, których dziecko nie rozumie i nie jest w stanie zaakceptować, a które naruszają jednocześnie normy prawne i społeczne³⁴.

Seksualne wykorzystywanie dziecka przez rodzinę to nie tylko okrutne zachowanie wynikające z niskiej samooceny sprawcy, która w relacji z dzieckiem czuje się „panem sytuacji”. To także perwersja

³¹ I. Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie*, dz. cyt., s. 94.

³² R. Grochocińska, *Przemoc wobec dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym*, Gdańsk 1999, dz. cyt., s. 38-39.

³³ D. Iwaniec, J. Szmagałski, *Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich*, dz. cyt., s. 165.

³⁴ Zob. Problemy definicyjne zjawiska nadużycia seksualnego opisane są w artykule: M. Beisert, A. Izdebska, *Wykorzystanie seksualne dzieci*, „Dziecko krzywdzone”, 2 (39)2012, s. 48-66.

kazirodczych stosunków seksualnych z dziećmi. Taka sytuacja jest utrzymywana w tajemnicy przed rodziną, lokalną społecznością, ponieważ ofiara boi się sprawcy oraz tego, co się z nim później stanie³⁵.

Przemoc seksualna wobec dzieci, dzielona na trzy klasy zachowań zgodnie z aktami prawnymi, to:

- akty pozbawione kontaktu fizycznego – ekshibicjonizm (np. obnażanie się przed dzieckiem, pokazywanie filmów, zdjęć pornograficznych, dotykanie dziecka, ale jedynie powierzchowne, np. majtek), podglądanie dziecka, fetyszyzm, ekspozowanie ciała dziecka osobom dorosłym w celu zaspokojenia ich własnych pragnień seksualnych;
- akty skupione na fizycznym kontakcie osoby dorosłej z dzieckiem – petting, masturbacja;
- akty stanowiące znamiona gwałtu – stosunek płciowy z dzieckiem;
- w przypadku dwóch ostatnich aktów sprawcami często są rodzice, krewni lub znajomi dziecka³⁶.

Jakie są objawy przemocy seksualnej wobec dzieci w kontekście objawów bezpośrednich i tych oddalonych w czasie? Objawy są trudne do rozróżnienia od skutków innych form przemocy, gdyż przemoc seksualna często występuje wraz z przemocą fizyczną, emocjonalną oraz zaniedbywaniem. Dodatkowo skutki przemocy seksualnej nie są identyczne u wszystkich ofiar. Psychoterapeuci uważają, iż uraz jest mniejszy, jeśli dziecko szybciej ujawni informacje o akcie przemocy wobec niego i spotka się z pozytywną reakcją otoczenia, ze współczuciem, wiarą oraz przekonaniem, że nie ponosi winy za zaistniałą sytuację. W przypadku, kiedy to osoba bliska dokonuje czynu, dochodzi do komplikacji w relacji sprawca – ofiara, przez co uraz jest znacznie trudniejszy do pokonania³⁷.

³⁵ K. Marzec-Holka, *Nie będziesz bił dziecka swego*, Bydgoszcz 1996, s. 30.

³⁶ Tamże, s. 30-31.

³⁷ J. Brągiel, *Zrozumieć dziecko krzywdzone*, dz. cyt., s. 103.

3. Niepełna rodzina systemem niekompletnych wzorców wychowawczych

Rodzice i dziecko to niezbędne i podstawowe elementy potrzebne do istnienia rodziny. Brak któregośkolwiek z tych elementów stanowi zagrożenie, które deformuje zarówno biologiczną, psychologiczną, jak i społeczną wartość tej podstawowej dla człowieka grupy społecznej. Ostatnimi czasy obserwujemy w rodzinach coraz więcej rozbieżności w sferze indywidualnych potrzeb i dążeń, poglądów, upodobań, wzorów postępowania, zaspokajania ambicji oraz aspiracji małżonków. To one bardzo często utrudniają prawidłowe funkcjonowanie rodziny. Niewłaściwe stosunki między małżonkami rodzą konflikty i napięcia, burząc spokój i dobrostan rodziny. Wzajemna niechęć małżonków wobec siebie tworzy nerwową atmosferę i wpływa niekorzystnie na rozwój dziecka. Niepokojącym objawem kryzysu współczesnej rodziny polskiej jest jej nietrwałość. Brak stałości składu osobowego w rodzinie powoduje, że rodzina ta przestaje być rodziną pełną oraz nie daje dzieciom poczucia bezpieczeństwa, powodując zachwianie stabilności środowiska rodzinnego³⁸.

Najczęstszą przyczyną rozbitcia rodziny jest rozwód. W przypadku rozwodu rodziców głównym pokrzywdzonym jest dziecko. Kiedy jego rodzice rozwodzą się, to sąd wyznacza, które z nich ma sprawować opiekę nad potomkiem. W 2013 roku opiekę nad dziećmi sąd przyznał w 60% przypadków matce, natomiast tylko około 5% przypadków dzieci trafiło pod opiekę ojca. W 34% rozwiedzionych małżeństw rodzice wspólnie wychowują dzieci³⁹. Temat samotnego rodzicielstwa został przebadany na wiele sposobów. Badania zawarte w niektórych publikacjach utrzymują, że dorastanie bez wzorca osobowościowego nie niesie negatywnych konsekwencji dla prawidłowego rozwoju człowieka. Jednakże przeważająca część prac przeczy tej tezie.

³⁸ H. Cudak, *Funkcjonowanie dzieci z małżeństw rozwiedzionych*, Toruń 2003, s. 7.

³⁹ GUS, *Małżeństwa oraz dzietność w Polsce, statystyki GUS*, styczeń 2016, www.demografia.stat.gov.pl/bazademografia (dostęp: 13.01.2019).

Rozwód rodziców zawsze prowadzi do drastycznych zmian w funkcjonowaniu rodziny. Najpierw poprzez konflikt małżonków, następnie poprzez życie w rodzinie niepełnej. Obie z tych sytuacji są niezwykle traumatyczne dla dziecka. Kłótnie rodziców to coś, co dzieci przeżywają bardzo emocjonalnie. W ich wyobrażeniu zagraża istnieniu rodziny oraz poczuciu bezpieczeństwa i własnej wartości. Zniknięcie jednego z rodziców z życia dziecka uświadamia mu, iż nie posiada żadnej władzy nad swoim losem, podobnie jak jego rodzice. W przypadku walki o dziecko często dochodzi do sytuacji, w której dziecko musi wybrać między rodzicami, mimo iż często zdaje sobie sprawę z tego, że winę za rozwód ponoszą obydwoje⁴⁰. J. Conway opisuje historię chłopca, który w wyniku rozwodu rodziców i stoczonej przez nich batalii w sądzie odebrał sobie życie. Mimo iż kochał ojca, to chciał pozostać z matką. J. Conway przedstawia również wyniki ankiet przeprowadzonych w grupie dorosłych dzieci rozwodników w różnym wieku. Badania dotyczyły ewentualnych skutków rozwodu rodziców w życiu społecznym i emocjonalnym. Oto kilka przykładów:

- 58% stale poszukuje akceptacji;
- 53% zbyt surowo się ocenia;
- 50% czuje, że ich rozwój został zahamowany;
- 45% ciągle zastanawia się, czym jest normalna rodzina;
- 40% wciąż ma problemy w kontaktach z innymi ludźmi⁴¹.

Ludzie pochodzący z rodzin rozbitych utracili wiele, nie tylko bliskość obydwójga rodziców. Skutki decyzji rodziców wpływają na ich całe życie. Dzieci dotknięte taką tragedią, tracą:

- wzorce postaw rodzicielskich;
- możliwość pełnej samorealizacji w przyszłości;
- zdolność kochania, doceniania innych i życia w zgodzie z samym sobą;

⁴⁰ J. Bągiel, *Skutki rozwodu rodziców – z perspektywy dorosłego życia*, w: „Roczniki Socjologii Rodziny”, t. 11 (1999), s. 175.

⁴¹ J. Conway, *Dorośle dzieci...*, dz. cyt., s. 35-38.

- zdolność do utrzymywania intymnych bądź bliskich kontaktów z innymi oraz ufania im⁴².

Dzieci dorastające w rozbitej rodzinie szybciej dorastają. Samotni rodzice wymagają od nich bardziej dojrzałego zachowania niż rodzice w rodzinach pełnych⁴³. Często to właśnie dzieci przejmują część obowiązków domowych, żeby ich rodzic „mógł mieć własne życie [...] i mieć czas na spotkania z mężczyznami”⁴⁴ bądź kobietami. Mimo tych wszystkich negatywnych przykładów są też rodziny, które mimo rozvodu starają się zapewnić swoim dzieciom dobry start w dorosłe życie i być przy nich, kiedy ich potrzebują. Nie każda rodzina rozbita musi być dysfunkcyjna. To zależy od chęci i możliwości radzenia sobie z zaistniałą sytuacją.

* * *

Przemoc wobec dzieci w rodzinie i w innych środowiskach wychowawczych jest ciągle poważnym problemem społecznym. Badanie *Ogólnopolska diagnoza problemu przemocy wobec dzieci*⁴⁵ dało wgląd w to, jak często ofiarami takiej przemocy padają obecnie w Polsce dzieci w wieku 11–17 lat. Ponad jedna piąta dzieci doświadczyła w swoim życiu przemocy fizycznej i psychicznej ze strony znajomych dorosłych głównie rodziców i opiekunów. Co ósme dziecko było świadkiem fizycznej przemocy między rodzicami, a 6% doświadczyło przynajmniej jednej formy poważnego zaniedbania. Skala wiktymizacji dzieci i młodzieży w polskiej rodzinie jest duża. Wydaje się, że szczególnie wysokie wyniki Polska „osiągnęła” w obszarze przemocy fizycznej wobec dzieci, odsetek jej ofiar jest w Polsce ponad trzykrotnie wyższy niż np. w Wielkiej Brytanii. Ważne jest także spojrzenie na wzajemne zależności różnych kategorii wiktymizacji. Są one ze

⁴² Tamże, s. 39.

⁴³ J. Brągiel, *Skutki rozvodu rodziców z perspektywy dorosłego życia*, dz. cyt., s. 177.

⁴⁴ J. Conway, *Dorośle dzieci...*, dz. cyt., s. 77-78.

⁴⁵ S. Wójcik, *Przemoc w rodzinie, zaniedbanie, wiktymizacja pośrednia. Wyniki Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 12 (3)2013, 40-62.

sobą silnie powiązane. Dzieci, które doświadczają zaniedbania, są jednocześnie ofiarami i świadkami przemocy. Te, które były świadkami przemocy, w większości są także jej ofiarami. Widać wyraźnie, że w wielu polskich rodzinach dzieci narażone są na wiele form krzywdzenia jednocześnie, co stanowi wielkie wyzwanie dla wszystkich próbujących poprawić sytuację w tym obszarze⁴⁶.

Doświadczanie przemocy ze strony najbliższych ludzi, przede wszystkim własnych rodziców, zawsze jest dla dziecka traumą. Pozytywnym znakiem naszych czasów jest fakt, że coraz częściej ten rodzaj przemocy jest napiętnowany przez społeczeństwo. Problematyka przemocy w rodzinie jest dość złożona głównie ze względu na różnorakie przyczyny i skutki, które wywołuje. Szkody psychiczne, jakie wywołuje znęcanie się nad dziećmi, często są nie do naprawienia lub wymagają pomocy specjalistycznej. Niniejszy artykuł jest kolejną „cegiełką” mającą uświadomić czytelnikowi (może po raz kolejny) wagę problemu, jakim jest zjawisko przemocy względem dzieci.

Streszczenie

Problem przemocy w rodzinie jest tematem ciągle aktualnym. Wraz z rozwojem cywilizacyjnym problem ten nie zniknął. Czasami można odnieść wrażenie, że kryzys rodziny, z którym mamy obecnie do czynienia, w pewien sposób implikuje przemoc wśród najbliższych sobie osób.

Przemoc w rodzinie i jej skutki są poważnym problemem psychologicznym i społecznym, który stanowi wyzwanie naszych czasów. Niniejszy artykuł ma za zadanie przybliżyć czytelnikowi formy przemocy, których doświadczać może dziecko w rodzinie. Autor podejmuje także próbę naszkicowania związku wspomnianej przemocy i anomalii w rodzinie pochodzenia z negatywnymi skutkami w życiu młodego człowieka.

⁴⁶ D. Iwaniec, J. Szmagałski, *Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich*, dz. cyt., s. 165.

Summary

Despite the enormous civilizational progress, the problem of domestic violence has not been solved and is still present in a number of families. Sometimes we may get the impression that the family crisis we are currently dealing with, in some way, implies violence among family members.

Domestic violence and its consequences are a serious psychological and social problem that is a challenge of our time. This article aims to discuss the forms of violence a child may experience in the family. The author also attempts to describe the relationship between domestic violence and deviations in the family of origin with negative effects in the life of a young person.

Słowa kluczowe: przemoc w rodzinie, rodzina, trauma, dziecko, przemoc psychiczna, emocjonalna krzywda, alkohol w rodzinie

Keywords: domestic violence, family, trauma, child, psychological violence, emotional harm, alcohol in the family

Bibliografia

- Badura-Madej W., Dobrzyńska-Masterhazy A., *Przemoc w rodzinie*, Kraków 2000.
- Beisert M., Izdebska A., *Wykorzystanie seksualne dzieci*, „Dziecko Krzywdzone”, 2 (39)2012, s. 48-66.
- Bradshaw J., *Zrozumieć rodzinę. Rewelacyjna droga odnalezienia samego siebie*, Warszawa 1998.
- Bągiel J., *Skutki rozvodu rodziców – z perspektywy dorosłego życia*, „Roczniki Socjologii Rodziny”, t. 11 (1999), s. 175-182.
- Bągiel J., *Zaniedbanie dziecka w rodzinie*, „Roczniki Socjologii Rodziny” t. 10 (1998), s. 277-278.
- Bągiel J., *Zrozumieć dziecko skrzywdzone*, Opole 1996.
- Carson R.C., Butcher J. N., Mineka S., *Psychologia zaburzeń*, Gdańsk 2003.
- Conway J., *Dorosłe dzieci rozwiedzionych rodziców*, Warszawa 1997.
- Cudak H., *Dysfunkcje rodziny i jej zagrożenia opiekuńczo-wychowawcze*, „Pedagogika Rodziny” nr 1 (2)/2011, s.7-14.
- Cudak H., *Funkcjonowanie dzieci z małżeństw rozwiedzionych*, Toruń 2003.
- Dymek M., *Patologie zachowań społecznych*, Radom 2000.
- Fontana V., *Somewhere a Child is Crying*, New York 1976.
- Forward S., Buck C., *Toksyczni Rodzice. Jak się uwolnić od bolesnej spuścizny i rozpocząć nowe życie*, Warszawa 2011.

- Grochocińska R., *Przemoc wobec dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym*, Gdańsk 1999.
- GUS, *Małżeństwa oraz dzietność w Polsce, statystyki GUS*, styczeń 2016, www.demografia.stat.gov.pl/bazademografia (dostęp: 13.01.2019).
- Herman J.L., *Przemoc, uraz psychiczny i powrót do stanu równowagi*, Gdańsk 2007.
- Juczyński Z., Ogińska-Bulik N., *Pomiar zaburzeń po stresie traumatycznym – polska wersja Zrewidowanej Skali Wpływu Zdarzeń*, „Psychiatria”, t. 6, nr 1, 2009, s. 15-25.
- Iwaniec D., Szmagałski J., *Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich*, Warszawa 2002.
- Jarosz E., *Zjawisko przemocy wobec dzieci jako problem społeczny*, w: *Chowanna*, t. 2, Katowice 1995, s. 15-24.
- Kawula S., *Rodzina o skumulowanych czynnikach patogennych*, w: red. S. Kawula, J. Brągiel, A. Janke, *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Toruń 1998, s. 137-174.
- Kołodziej B., *Patologia życia rodzinnego i jej konsekwencje dla wzrostu i wychowania dziecka*, w: „Nauczyciel i Szkoła”, 3-4 (2003), s. 81-106.
- Kwitok A., *Przemoc w rodzinie jako źródło zachowań agresywnych młodzieży*, Katowice 2007.
- Marzec-Holka K., *Nie będziesz bił dziecka swego*, Bydgoszcz 1996.
- Ogińska-Bulik N., Juczyński Z., *Rozwój potraumatyczny – charakterystyka i pomiar*, „Psychiatria”, t. 7, nr 4, 2010, s. 129-142.
- Ogińska-Bulik N., *Pozytywne skutki doświadczeń traumatycznych, czyli kiedy łzy zamieniają się w perły*, Warszawa 2013.
- Polansky N., Hally C., Polansky N.A., *Profile of Neglect: A Survey of the State of Knowledge of Child Neglect*, Washington 1975.
- Pospiszyl I., *Przemoc w rodzinie*, Warszawa 1994.
- Rode D., *Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie. Charakterystyka sprawców*, Katowice 2010.
- Sztander W., *Poza kontrolą*, Warszawa 1993.
- Szymańczak J., *Przemoc w rodzinie. Zarys problematyki. Raport nr 181*, Warszawa 2000.
- Tarnowski J., *Kara cielesna w świetle Biblii*, w: red. J. Bińczycka, *Bici biją*, Warszawa 2001.

Wójcik S., *Przemoc w rodzinie, zaniedbanie, wiktyimizacja pośrednia. Wyniki Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 12 (3) 2013, s. 40-62.

Biogram

Błażej Szostek – dr pastoralista, psycholog, psychoterapeuta; studia specjalistyczne ukończył na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, otrzymując tytuł magistra psychologii (2009) oraz stopień doktora teologii (2011); od 2011 roku zatrudniony na UKSW na stanowisku adiunkta w Katedrze Teologii Pastoralnej i Nauk Pomocniczych; autor monografii *Depresję można wyleczyć. Kościół wobec zaburzeń depresyjnych* (2013); absolwent 4-letniego szkolenia rekomendowanego przez Polskie Towarzystwo Psychologiczne w zakresie psychoterapii w Ośrodku Psychoterapii i Psychoedukacji Intra w Warszawie; prowadzi psychoterapię indywidualną i terapię par w nurcie humanistycznym; sekretarz redakcji pisma naukowego „Warszawskie Studia Pastoralne”. E-mail: blazejszostek@gmail.com.